

А.Н. Оспанова,
Г.К. Ольчикенова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ospanova@mail.ru, gulmira14k@gmail.com)

Қырғызстанның ұлттық құрылысындағы Манастың рөлі мен маңызы

Аңдатпа. Мақалада Қырғызстанның ұлттық құрылысындағы «Манастың» маңызы қарастырылады. «Манас» – қырғыз халқын шетелдік басқыншыларға қарсы күресін басқарған аңызға айналған қаһарман Манас туралы эпикалық поэма. Эпос ұлттық қазына және елдің мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып саналады. Манас Қырғызстанның ұлттық құрылысында маңызды рөл атқарды, өйткені ол ұлттық бірлік пен мақтаныштың символы ретінде қолданылды және Қырғыз мәдениеті мен қоғамының әртүрлі аспектілеріне енгізілді. Сонымен қатар, Манас білім беру және мәдениетті сақтау құралы ретінде пайдаланылды. Мақалада «Манас» эпосының тарихи дәлдігі даулы болғанымен, оның Манас дәуіріндегі қырғыз халқының өмірі мен күресін бейнелейтіндігі оның нақты оқиғаларға негізделгенін көрсетеді. Қоғамның әртүрлі салаларында Манасты дәріптеу ұлттық бірегейлікті нығайту және қырғыз халқы арасында бірлік сезімін ынталандыру тәсілі ретінде қарастырылды. Мақалада Манасты дәріптеу тәсілдері, соның ішінде Манастың құрметіне көшелер, алаңдар мен әуежайлардың атауын өзгерту және бүкіл Қырғызстанда ескерткіштер мен мүсіндердің болуы талқыланады.

Түйін сөздер: ұлттық құрылыс, Манас, Қырғызстан, эпос, тарих, құндылық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-143-2-189-200>

Түсті: 22.12.2022/ Жариялауға қабылданды: 10.02.2023

Кіріспе

Қырғыз халқының «Манаспен» байланысын және оның мәдени маңыздылығын жан-жақты түсіну үшін Қырғызстанның ұлттық дамуындағы «Манастың» рөлі мен маңыздылығымен танысу өте маңызды. «Манас» - аты аңызға айналған кейіпкер Манас пен оның басқыншылармен шайқасы туралы эпикалық поэма. Бұл дастан XIX ғасырда қағаз бетіне түсірілгенге дейін ғасырлар бойы ауызекі тілмен жеткізілді. Ол Қырғызстанның ұлттық қазынасы болып саналады және елдің мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады. Манас тарихы тек әдеби шығарма ғана емес, сонымен бірге қырғыз халқы үшін ұлттық бірегейліктің қайнар көзі

болып табылады. Дастан қырғыз халқының құндылықтары мен дәстүрлерін, соның ішінде оның қонақжайлылығын, батылдығын және үлкендерге деген құрметін көрсетеді.

«Манас» Қырғызстанның ұлттық құрылысында маңызды рөл атқарды. Дастан ұлттық бірлік пен мақтаныштың символы ретінде қолданылды және қырғыз мәдениеті мен қоғамының әртүрлі аспектілеріне енгізілді. Сонымен қатар, «Манас» білім беру және мәдениетті сақтау құралы ретінде пайдаланылды [1].

Аңыз бойынша, Манас X ғасырда Қырғызстанның Талас облысында Енисей қағанатының жауынгерлер отбасында дүниеге келген. Ол әр түрлі қырғыз тайпаларын біріктіріп, оларды жаулардан қарсы күресте басқарған ұлы жауынгер және көшбасшы

болып жетілді [2]. Манас ғасырлар бойы қырғыз халқына шабуыл жасаған бірнеше жауларға, соның ішінде Кидан, Қытай және ұйғырларға қарсы күрес жүргізді [3].

Манас өзінің стратегиялық әскери тактикасымен, батылдығымен және жігерлігімен танымал тұлға. Оның шайқаста оған көмектескен табиғаттан тыс күштері бар деп айтылады, мысалы, қашықтыққа секіру қабілеті және жебелерді өлімге әкелетін дәлдікпен ату қабілеті сияқты суреттеледі [2]. Эпикалық поэмада оның көптеген шайқастары мен өз халқын қорғау кезінде жасаған ерлік қадамдары егжей-тегжейлі сипатталған.

Әскери жетістіктерінен басқа, Манас өзінің көшбасшылық қасиеттерімен және ортақ іс үшін әртүрлі қырғыз тайпаларын біріктіру қабілетімен де танымал. Ол өз халқының құрметі мен адалдығына ие болған әділ және дана билеуші болған деп айтылады [4].

Зерттеу әдістемесі

Мақалада жүргізілген зерттеу туралы толық түсінік беру үшін зерттеуде қолданылатын әдістеме мен әдістер егжей-тегжейлі сипатталған. Тарихи талдау «Манас» эпикалық поэмасымен байланысты бастапқы және қайталама дереккөздерді мұқият зерттеуді қамтиды. Бұл дереккөздерге тарихи құжаттар, шежірелер, халық ертегілері және эпостың пайда болуына, дамуына және мәдени маңыздылығына жарық түсіретін басқа да әдеби шығармалар кіреді. Осы дереккөздерді сыни талдау арқылы зерттеу «Манас» пайда болған тарихи контексті ашуға және оның Қырғызстанның әлеуметтік, саяси және мәдени құрылымымен байланысын зерттеуге бағытталған.

Сонымен қатар, салыстырмалы талдау Қырғызстандағы батырларды мәдени және қоғамдық дәріптеудің басқа түрлерін қарастырудан асып түседі. Бұл сондай-ақ көршілес мемлекеттің, мысалға өзбек халқының «Алпамыш» сияқты ұқсас эпикалық дәстүрлерімен мәдениетаралық салыстыруды қамтиды. Бұл салыстыру эпикалық поэзияның Орталық Азия қоғамдарындағы рөлі мен ықпалын кеңірек қарастыруға мүмкіндік береді, бұл «Манастың» қырғыздардың ұлттық бірегейлігіне қосқан ерекше сипаттамалары мен үлестерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Мақаланың әдістемесі сонымен қатар эпостағы қайталанатын тақырыптарды, мотивтер мен белгілерді анықтауға арналған мазмұнды талдау және тақырыптық интерпретация сияқты сапалы тәсілдерді қамтиды. Бұл сапалы талдау «Манастың» қырғыз халқының ұжымдық санасын қалай қалыптастырғаны туралы түсінік бере отырып, әңгімеге енгізілген негізгі құндылықтарды, мәдени өрнектерді және ұжымдық естеліктерді анықтауды жеңілдетеді. Тарихи және салыстырмалы талдауларды, сондай-ақ сапалы әдістерді біріктіретін көп өлшемді тәсілді пайдалана отырып, зерттеу Қырғызстанның ұлттық құрылысындағы «Манас» эпикалық поэмасының рөлі мен маңызын жан-жақты зерттеуді ұсынуға тырысады. Бұл әдістемелік негіз оқырмандарға нәтижелермен танысуға және негізделген қорытынды жасауға мүмкіндік беретін зерттеудің сенімділігі мен сенімділігін қамтамасыз етеді.

Талқылау

«Манас» қырғыз эпикалық поэмасы мен «Алпамыш-батыр» өзбек эпосының салыстырмалы талдауы олардың тиісті мәдениеттерінде ұлттық бірегейліктің қалыптасуы туралы құнды ақпарат береді. Екі эпостың да баяндау құрылымы мен тақырыптары бойынша ұқсастықтары болғанымен, олардың қырғыз және өзбек халықтарының бірегей тарихи және мәдени контекстерін көрсететін ерекше белгілері бар.

Салыстырмалы талдаудың маңызды аспектілерінің бірі - екі эпостағы қаһарман тұлғаларды зерттеу. Қырғыз эпосының орталық кейіпкері Манас батылдық, көшбасшылық және өміршеңдік мұраттарын бейнелейді. Ол қырғыз тайпаларын сыртқы қауіптер мен ішкі қақтығыстарға қарсы біріктіретін, ұлттық бірлік пен күштің символы ретінде қызмет ететін біріктіруші күш ретінде бейнеленген. Екінші жағынан, «Алпамыш» аттас кейіпкерді адалдықтың, сүйіспеншіліктің және рухани ағартушылықтың үлгісі ретінде көрсетеді. Оның саяхаты сүйіспеншілік пен адалдықтың айналасында жүреді, моральдық құндылықтар мен рухани ағартушылыққа ұмтылудың маңыздылығын көрсетеді. Осы қаһармандық қайраткерлерді салыстыра отырып, салыстырмалы талдау

героіктің әртүрлі аспектілеріне және олардың әр мәдениеттің ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы маңыздылығына жарық түсіреді.

Оған қоса, эпостағы мәдени көріністер мен көркемдік элементтерді зерттеу. «Манас» пен «Алпамыш» әдеби тілге, әдеби сипаттамаларға және ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ауызша дәстүрлерге бай. Бұл көркем элементтер қырғыз және өзбек халықтарының терең тамыр жайған мәдени мұрасын бейнелейді және олардың тиісті дәстүрлерін сақтауға және беруге ықпал етеді. Екі эпостағы стилистикалық айырмашылықтар мен тақырыптық мотивтерді зерттей отырып, салыстырмалы талдау мәдени өрнектер мен көркемдік формалардың ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ету жолдарын көрсетеді.

Сонымен қатар, салыстырмалы талдау эпостар пайда болған тарихи және әлеуметтік-саяси контексттерге тереңірек енеді. «Манас» қырғыз халқының сыртқы шапқыншылыққа және Қырғыз мемлекетінің құрылуына тарихи күресі мен қарсылығымен тығыз байланысты. Ол қырғыздарда ортақ тарихи сананың қалыптасуына ықпал ететін тарихи оқиғаларды, шежірелерді және ұжымдық естеліктерді қамтиды. Керісінше, «Алпамыш» өзбек халқының көшпелі мұрасын, әлеуметтік құндылықтары мен рухани нанымдарын бейнелейтін әлеуметтік-мәдени контекстін көрсетеді. Тарихи және әлеуметтік-саяси контексттерді зерттей отырып, салыстырмалы талдау эпостардың ұжымдық жады мен мәдени бірегейліктің қоймасы ретінде қалай қызмет ететінін анықтайды.

Жалпы, Қырғыз «Манас» эпосы мен өзбек «Алпамыш» эпосын салыстырмалы талдау екі мәдениетте де ұлттық бірегейліктің құрылысын терең түсінуге мүмкіндік береді. Онда эпостардағы тақырыптар, қаһармандық қайраткерлер, мәдени өрнектер мен тарихи контексттер зерттеліп, қырғыз және өзбек халықтарының ұлттық ерекшелігін қалыптастыратын жалпы және ерекше элементтер көрсетілген. Осы салыстырмалы талдау арқылы осы екі Орталық Азия қоғамының мәдени мұрасы мен баяндау дәстүрлерін тереңірек түсінуге қол жеткізіледі.

Ғалымдар ұзақ уақыт бойы қырғыз халқының ұлттық эпосы болып табылатын Манас эпосының тарихи дұрыстығы туралы

пікірталас жүргізді. Кейбіреулер эпос тек мифологиялық сипатта және ешқандай тарихи негізсіз деп санайды. Алайда, басқалары эпоста қырғыз халқының тарихын түсіну үшін маңызды тарихи фактілер мен оқиғалар бар деп санайды. Эпосқа сәйкес, Манас Моғолстан мемлекеті кезінде өмір сүрген, ол аймақта XIV-XVI ғасырларда болған [5]. Эпостың осы уақыт кезеңіндегі қырғыз халқының өмірі мен күресін бейнелейтіндігі оның нақты оқиғалар мен тарихи тұлғаларға негізделгенін көрсетеді.

Оған қоса Манас эпосында аймақтың тарихи жазбаларына сәйкес келетін көптеген мәліметтер бар. Мысалы, эпоста XVI -XVII ғасырларда аймақта маңызды рөл атқарған моңғол тайпасы болған ойрат халқы туралы айтылады. Эпоста сонымен қатар аймақтың географиясы мен топографиясы егжей-тегжейлі сипатталған, бұл эпостың авторлары жергілікті рельефпен таныс болғандығын көрсетеді [5].

Тарихи дәлдіктің осы дәлелдеріне қарамастан, Манас эпосында мифологиялық элементтер жоқ емес. Эпос Манасты табиғаттан тыс күштері бар адамнан тыс тұлға ретінде сипаттайды және оқиға әртүрлі табиғаттан тыс жаратылыстар мен оқиғаларды қамтиды. Алайда, мифтер мен аңыздар көбінесе нақты тарихи оқиғаларға негізделгенін есте ұстаған жөн, ал Манас эпосы да ерекшелік болмауы мүмкін. Сонымен, Манас эпосының тарихи дәлдігі ғалымдар арасында дау тудырғанымен, олардың Манас дәуіріндегі қырғыз халқының өмірі мен күресін бейнелейтіндігі оның нақты оқиғаларға негізделгенін көрсетеді. Эпоста сонымен қатар аймақтың тарихи жазбаларына сәйкес келетін мәліметтер бар. Дегенмен, эпоста тарихи дәлелдермен расталмайтын мифологиялық элементтер де бар екенін мойындау маңызды [5].

Манасты қоғамның әртүрлі салаларында дәріптеу ұлттық бірегейлікті нығайту және қырғыз халқы арасында бірлік сезімін ынталандыру тәсілі ретінде қарастырылды. Манасты дәріптеудің ең көрнекті тәсілдерінің бірі-көшелер мен қасиетті мекендердің атын оның есіміне өзгерту. Қырғызстанның түкпір-түкпірінде оның мұрасының ел үшін маңыздылығын көрсететін Манас есімімен аталатын көптеген көшелер, алаңдар және әуежайлар бар (*Бішкек қ. университеттің атауы, Бішкек қ. халықаралық әуежайы, Талас облысындағы Манас ауданы, Бішкек қ. маңындағы*

ауыл, «Манас» ордені-Кыргызстанның ең жоғары наградасы, композитор А. Малдыбаев жазған опера, Бішкек, Жалал-Абад қ., Қызыл-Адыр ауылындағы көше атаулары) [5].

Көше атауларынан басқа, Манас ескерткіштері мен мүсіндерін бүкіл Кыргызстанда табуға болады, бұл оның елдің тарихы мен мәдениетіндегі маңыздылығын одан әрі көрсетеді. Бұл ескерткіштердің ішіндегі ең көрнектісі-Таластағы «Манас» кешені, оған батырдың мүсіні, оның тарихына арналған мұражай және оның соңғы демалатын орны деп саналатын кесене кіреді.«Манас»Кыргызстанның білім беру жүйесіне де енгізілді. Эпос мектептер мен университеттерде жиі оқытылады және қырғыз фольклоры мен ауызша әдебиетті зерттеуге арналған дипломдық бағдарламалар да бар. Бұл бағдарламалар эпостың ауызша әдеби дәстүрін сақтауға және оның ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз етуге көмектеседі.Кыргызстан Үкіметі эпосты және оның мәдени маңыздылығын, соның ішінде Манасқа арналған ұлттық мереке құру арқылы насихаттау үшін шаралар қабылдады. Мереке жыл сайын 4 желтоқсанда атап өтіледі және эпикалық қойылымдар, көрмелер, дәстүрлі ойындар мен спорттық жарыстар сияқты бірқатар мәдени іс-шараларды қамтиды [6].

Кыргызстандағы мемлекеттік құрылыс процесінде Манасты дәріптеу ұлттық мақтаныш пен бірлікті ынталандыру тәсілі ретінде қарастырылды. Қырғыз халқы Манасты өзінің мәдени мұрасының символы ретінде қарастырады және оның мұрасы оларды бүгінгі күнге дейін шабыттандырады және ынталандырады. Манастың мәдени маңыздылығын сақтай және насихаттай отырып, Қырғызстан болашақ ұрпақтың осы ұлы батырдың маңыздылығын бағалай және түсіне беруін қамтамасыз ете алады.А. Орозбековтың жазуынша, «Манас» бұл жай ғана әдеби шедевр емес, қырғыз халқының өмір салтын, құндылықтары мен дүниетанымын бейнелейтін мәдени-тарихи ескерткіш [7]. «Манастың» қырғыз халқына әсер етуінің маңызды тәсілдерінің бірі-батылдық, Ар-намыс және адалдық сияқты құндылықтарды насихаттау. Орозбеков атап өткендей, Манас идеалды көшбасшыны «ержүрек, асыл және өз халқының әлауқатына берілген» ретінде бейнелейді [7]. Бұл құндылықтар қырғыз қоғамында терең тамыр жайған және олар қырғыз ұлттық

бірегейлігінің ажырамас бөлігі болып қала береді.

Сонымен қатар, «Манас» қырғыз халқының өз тарихы мен ұлттық бірегейлігі туралы түсінігін қалыптастыруға көмектесті. Орозбеков бойынша, «Манас» – бұл жай ғана көркем шығарма емес; бұл сонымен қатар қырғыз халқының тарихын жазатын тарихи құжат [7]. Эпикалық поэма қырғыз халқының сыртқы күштерге қарсы тұруының және оның тәуелсіздігі мен мәдениетін сақтауға деген шешімінің символы ретінде қарастырылады. Орозбеков атап өткендей, «Манас - қырғыз халқының қамқоршысы және қорғаушысы, оның рухы әр қырғыздың жүрегінде өмір сүруді жалғастыруда». Ол қырғыз тілі мен әдебиетінің дамуына айтарлықтай әсер етті. Орозбеков эпикалық поэма ерекше қырғыз әдеби дәстүрінің дамуына үлес қосты және көптеген қырғыз жазушылары мен ақындарын шабыттандырды деп мәлімдейді. Нәтижесінде «Манас» қырғыз тілі мен мәдениетін сақтауға көмектесті және ол қырғыз әдебиеті мен көркемдік көрінісі үшін шабыт көзі болып қала береді[7].Қырғыз халқының эпикалық поэмасы Манас Кыргызстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. К. Молдокасымов атап өткендей, «Манас» - бұл жай ғана әдеби шығарма емес, қырғыз халқының дүниетанымы мен өмір салтының мәнін бейнелейтін мәдени-тарихи ескерткіш» [8].

«Манас» эпосы қырғыз тілін, мәдениетін және өзіндік ерекшелігін сақтауда және насихаттауда маңызды рөл атқарды. Молдокасымов Манас Қырғыз ұлттық бірегейлігін нығайтуға көмектескен бірегей қырғыз әдеби дәстүрін дамытуға үлес қосты деп мәлімдейді. Эпикалық поэма бұрын ауызша болған қырғыз тілін танымал етуде де шешуші рөл атқарды. «Манас» эпосының қырғыз халқы арасында кеңінен танымал болуы қырғыз тілін жазбаша деңгейге көтеруге көмектесті. Молдокасымов атап өткендей,«Манас» қырғыз бірегейлігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және оны сақтау мен насихаттау қырғыз тілі мен мәдениетін сақтау үшін өте маңызды» [8].Ол қырғыз қоғамының қазіргі заманғы проблемалары үшін өзекті болып қала береді. Молдокасымов «Манас» эпосы қырғыз халқына тәуелсіздік, демократия және адам құқықтары үшін күресте шабыт бола алды деп мәлімдейді. Авторитарлық режимдер мен саяси тұрақсыздық жағдайында

эпикалық поэма қырғыз халқын біріктіруге көмектесетін біріктіруші күш бола алады. Молдокасымов атап өткендей, «Манас» қырғыз халқын өзі үшін және өз елі үшін жақсы болашақ құру бойынша бірлесіп жұмыс істеуге шабыттандыруы мүмкін» [8].

Сонымен, «Манас» жаһандық контекстегі заманауи мәселелерге де қатысты. Молдокасымова эпикалық поэма Қырғызстанның мәдени және тарихи мұрасының символы бола алады, бұл туризм мен экономиканың дамуына ықпал етуі мүмкін деп атап өтті. «Манас» эпосының қырғыз халқы арасында кеңінен танымал болуы және оның мәдени және тарихи ескерткіш ретінде танылуы Қырғызстанға келушілерді тартып, экономикалық өсуге ықпал етуі мүмкін [8]. А. Сабитов мақаласында «Маджму ат-Таварих» Жошы ұлысына байланысты Манас туралы айтылатын жалғыз тарихи дерек көзі болып табылады. Бұл өте маңызды, өйткені Манас тек жергілікті қырғыз батыры ғана емес, сонымен бірге Жошы ұлысының тарихындағы маңызды тұлға болды. «Маджму ат-Таварих» авторына қырғыз халқының Жошы ұлысының аумағында өмір сүруі әсер еткен шығар. Мүмкін, автор қырғыз халқының осы жерге деген талаптарын заңдастыруға және Жошы ұлысындағы орнын бекітуге көмектесу үшін Манас тарихын қосқан шығар. «Маджму ат-Таварихтың» тарихи дерек көзі ретіндегі құндылығына қарамастан, автордың қате түсініктері Онг ханның фигурасы туралы біраз шатасуға әкелді. Мәтін Онг ханды жалғыз адам ретінде сипаттайды, бірақ шын мәнінде бұл атауды иеленген үш тарихи тұлға болды: Тогрул, Ван хан лақап аты бар Керейит және Актуг. Онг-ханның шатасуы ғалымдардың тарихи дереккөздерге сыни көзқараспен қарау қажеттілігін көрсетеді. «Маджму ат-Таварих» оның кемшіліктеріне қарамастан Жошы Ұлысының тарихы туралы құнды ақпарат көзі болып табылады. Мәтінде бірнеше маңызды қайраткерлер, соның ішінде қырғыз халқының аңызға айналған батыры Манас туралы айтылады. Автордың қате түсініктері Онг ханның фигурасына қатысты кейбір шатасуларға әкелді, бірақ бұл шығарманың тарихи дерек көзі ретіндегі жалпы құндылығын төмендетпеуі керек. Жошы ұлысының тарихын зерттейтін ғалымдар «Мажму ат-Таварихты» маңызды дереккөз ретінде қарастыруы керек [9].

«Манас» эпосы өзінің бай ауызша дәстүрімен және кең мәдени символизмімен

қырғыз тұлғасын қалыптастыруда басты рөл атқарды. Э. Орозова атап өткендей, «Манастың қырғыз халқы үшін символдық мәні-бұл олардың ұлттық сана-сезімі мен жеке басының көрінісі». «Манас» эпосы қырғыз халқы үшін біріктіруші күшке айналды, әртүрлі тайпалар мен руларды ортақ мәдени бірегейлікке біріктірді. Орозова Манас қырғыз халқының ұлттық бірегейлік сезімін дамытуға үлес қосты деп мәлімдейді [10]. Эпикалық поэма қырғыз халқы арасында ортақ тарих пен мәдени мұраны нығайтуға көмектесті, бұл ұлттық бірлік сезімінің пайда болуына ықпал етті. Э. Орозова атап өткендей, «Манас» қырғыз халқының ортақ бірегейлігі мен құндылықтарын білдіретін мәдени және тарихи мұрасының символына айналды [10].

Эпос қырғыз мәдениетін қалыптастыруда, әсіресе өнер, әдебиет және музыка саласында шешуші рөл атқарды. Э. Орозова Манас қырғыз мәдени өндірісіне әсер етіп, суретшілерді, жазушылар мен музыканттарды оның тақырыптары мен мотивтерін пайдалануға шабыттандырды деп мәлімдейді. Эпикалық поэма қырғыздың көркемдік көрінісі мен шығармашылығына әсер еткен мәдени тірек болды. Орозова атап өткендей, Манас қырғыз халқының бірегей мәдени ерекшелігін бейнелейтін сансыз өнер, әдебиет және музыка туындыларын шабыттандырды». Эпос қазіргі қырғыз тұлғасына бірнеше жолмен әсер етті. Орозова эпикалық поэманы Қырғызстан үкіметі ұлттық бірегейлік пен бірліктің символы ретінде бергенін атап өтті. Эпос әртүрлі контексттерде, соның ішінде ресми мемлекеттік рәсімдерде, мәдени іс-шараларда және білім беру бағдарламаларында қолданылды. Оның қырғыз қоғамындағы тұрақты маңызы оның қазіргі қырғыз бірегейлігі үшін өзгермейтін өзектілігін көрсетеді [10].

Манас эпосы қырғыз мәдениетіне қатты әсер етіп, суретшілердің, жазушылардың және музыканттардың ұрпақтарын шабыттандырды. Э. Орозова атап өткендей, «Манас – бұл өткеннің ескерткіші ғана емес, сонымен бірге шығармашылық шабыт көзі және қазіргі мен болашақтың мәдени символы» [10].

Әдебиетте Манас көбінесе зерттеу мен қайта ойлаудың тақырыбы болып табылады. Мысалы, қазақ жазушысы М. Мағауин 2018 жылы «Манас: ұлы қырғыз эпосы» атты роман жазды, онда Манас оқиғасы модернизацияланған, жеңілдетілген түрде

баяндалады. Сонымен қатар, қырғыз жазушысы Ш. Айтматов Манасты өзінің «жүз жылдан астам уақытқа созылатын күн» сияқты бірнеше шығармаларына енгізді, онда эпос Орталық Азиялық бірегейлік туралы кеңірек пікірталастар аясында айтылады.

Манас сонымен қатар қырғыз бейнелеу өнері үшін шабыт болды. Мысалы, қырғыз суретшісі С. Шер-Нияз «Манастың» көріністерін заманауи абстрактілі стильде бейнелейтін эпосқа негізделген көптеген картиналар жасады. Сол сияқты, Қырғыз графикалық дизайнері С. Нүсіпбеков Манас бейнелерін қамтитын бірнеше дизайн жасады, соның ішінде Қырғызстанның мәдени мұрасындағы эпостың рөлін дәріптейтін плакаттар сериясы [10].

Жалпы, Манас эпосы бүкіл ел бойынша және одан тыс жерлерде суретшілерді, жазушылар мен музыканттарды шабыттандырып, Қырғызстанның мәдени дамуына айтарлықтай әсер етті. Оның қазіргі Қырғыз мәдениетіндегі өзектілігі осы табынушылық әдеби шығарманың тұрақты күшін және оның Қырғызстанның ұлттық құрылысы үшін тұрақты маңыздылығын көрсетеді.

Қазақ авторы С. Сейфуллиннің айтуынша, «Манас» эпос қана емес, саяси және мәдени ықпалдың қайнар көзі болған [11]. Эпос қырғыз халқы үшін біріктіруші күш ретінде қызмет етіп, оған ішкі қақтығыстарды жеңуге және сыртқы қауіптерге қарсы бірігуге мүмкіндік берді. Манас қырғыз халқын өзінің тәуелсіздігі мен егемендігі үшін күресуге шабыттандырды, нәтижесінде Моңғол империясының мұрагер мемлекеттерінің бірі қырғыз хандығы құрылды.

Зерттеу нәтижелері

Орыс тарихшысы В. Радлов Манастың Моғолстан тарихындағы маңыздылығын да мойындады. Ол эпостың қырғыз халқының тәуелсіздік пен өзін-өзі анықтау үшін күресінің көрінісі екенін мәлімдеді [12]. В. Радлов эпостың қырғыз халқының мәдени және тарихи бірегейлігін қалыптастыруда, әсіресе 16-17 ғасырлардағы аласапыран кезеңдерде маңызды рөл атқарғанын атап өтті. Қырғыз жазушысы Ч. Айтматов Манастың әдеби шығармаларындағы маңыздылығын да атап өтті. Ч. Айтматов «Манас» тек эпос емес, қырғыз халқының табандылығы мен табандылығының айғағы деп мәлімдеді [13].

Ол эпостың болашақ ұрпақ үшін шабыт пен мақтаныш көзі болып табылатын қырғыз халқының ұлттық бірегейлігі мен мәдени мұрасының символы екенін мәлімдеді.

Манасты ұлттық туларда, эмблемаларда және монеталарда символ ретінде пайдалану эпостың ерекше Қырғыз ұлттық бірегейлігін құрудағы маңыздылығының дәлелі болып табылады. Эпостағы Манастың батылдығы, Ар-намыс және адалдық құндылықтарын бейнелейтін қаһарман тұлға ретінде бейнеленуі оны ұлттың мәдени мұрасының қуатты символына айналдырды.

Қырғызстанның мемлекеттік туында орталықта стильдендірілген күн мен тундук (дәстүрлі қырғыз тұрғын үйі) бар қызыл фон бейнеленген. Тундук Манастың басшылығымен біріктірілген қырық тайпаны бейнелейтін қырық сәулемен қоршалған. Бұл символизм Манастың қырғыз халқын біріктірудегі және ұлттық бірегейлік сезімін қалыптастырудағы рөлін көрсетеді. Сол сияқты, Қырғызстанның мемлекеттік Елтаңбасында оның көшбасшылығы мен билігін бейнелейтін таяқ ұстаған Манастың бейнесі бар. Сондай-ақ, эмблемада тундук пен қырық сәуле бейнеленген, бұл эпостың ұлт тарихы мен бірегейлігіндегі маңыздылығын көрсетеді.

Манас сонымен қатар қырғыз монеталарында, оның ішінде 1 сом және 10 сом монеталарда бейнеленген. Бұл монеталардың бір жағында Манас, екінші жағында номинал мен мемлекеттік елтаңба бейнеленген. Ақша бірлігінде Манас бейнесін пайдалану оның елдің тарихы мен мәдениетіндегі маңыздылығын көрсетеді және ол ұсынатын құндылықтарды еске салады [14].

Жас ұрпақтың Қырғызстан тарихы мен мәдениетіндегі «Манастың» маңыздылығы туралы хабардар болуын қамтамасыз ету үшін оларды эпоспен таныстыру үшін мектеп және университет бағдарламалары енгізілді. Бұл бағдарламалар эпостың мәдени және тарихи маңыздылығын тереңірек түсінуге, сондай-ақ студенттердің ұлттық мақтаныш пен бірегейлік сезімін тәрбиелеуге бағытталған. Қырғызстанда «Манас» зерттеу кафедрасы 2002 жылы Қырғыз ұлттық университетінде эпосты зерттеу мен оқытуды насихаттау мақсатында құрылды. Кафедра қырғыз халқының тарихы, мәдениеті мен әдебиеті, сондай-ақ Манастың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі сияқты тақырыптарды қамтитын Манасты зерттеу

бойынша бакалавриат және магистратура курстарын ұсынады.

Университет бағдарламаларынан басқа, Қырғызстанның бастауыш және орта мектептері де Манасты зерттеуді оқу жоспарларына қосады. Мысалы, Қырғыз Республикасының Білім және ғылым министрлігі 2012 жылы орта мектеп оқушыларына арналған «Манас «эпосымен танысу» атты бағдарлама әзірледі. Бағдарлама қырғыз халқының тарихы мен мәдениеті, Манас тарихы және эпостың Қырғызстанның ұлттық бірегейлігіндегі маңызы сияқты тақырыптарды қамтиды. Сонымен қатар, 2019 жылы Қырғызстанның халықаралық университеті «Манас эпосы және оның қырғыз мәдениеті мен болмысындағы рөлі» атты курсты енгізді. Курс эпостың тарихы мен мәдени контексті, оның әдеби қасиеттері және қазіргі Қырғыз мәдениеті мен өзіндік ерекшелігіне деген көзқарасы сияқты тақырыптарды қамтиды.

Осы оқу бағдарламаларын білім берудің әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асыра отырып, Қырғызстан өзінің жас буынын Манастың мәдени және тарихи маңыздылығын және елдің ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы рөлін түсінуге тырысады. Бұл бағдарламалар сонымен қатар эпоста басты орын алатын қырғыз тілін сақтау тәсілі ретінде қызмет етеді және елдің мәдени мұрасына деген мақтанш сезімін дамытады.

Манастың рөлі қырғыз мәдениеті мен сәулетінде қалай бейнеленгені туралы бірнеше мысалдар:

1. Манас ордені: бұл Манастың туған жері болып саналатын таласқа жақын орналасқан мәдени-тарихи кешен. Кешенге кесене, мұражай және саябақ кіреді. Ол қырғыз халқының қажылық орны ретінде қызмет етеді және әлемнің түкпір-түкпірінен туристерді тартады [15].

2. Бішкектегі Манас мүсіні: бұл Қырғызстанның астанасы Бішкектің орталық алаңында орналасқан Манастың қола мүсіні. Ол 2011 жылы Қырғызстан тәуелсіздігінің 20 жылдығына орай тұрғызылды. Биіктігі 17 метрлік мүсін Қырғызстанның ұлттық бірегейлігінің символына айналды [16].

3. Дәстүрлі қырғыз киіз үйлері: киіз үйлер-Орталық Азияның көшпелі халықтары, соның ішінде қырғыздар дәстүрлі түрде қолданатын портативті дөңгелек шатырлар. Киіз үйдің дизайнына эпостың әртүрлі элементтерін бейнелейтін күрделі

өрнектері мен символдары бар «Манас» эпосы әсер етті. Киіз үйлер бүгінгі күнге дейін мәдени іс-шаралар мен мерекелер үшін қолданылады [17].

Бішкектегі Манас ордені мен Манас мүсінінен басқа, қырғыз мәдениеті мен сәулеті де Манастың рөлін көрсетеді. Мысалы, дәстүрлі қырғыз киіз үйлері «Манас» эпосының әртүрлі элементтерін бейнелейтін күрделі өрнектермен және символдармен безендірілген. Бұл портативті дөңгелек шатырларды ғасырлар бойы Орталық Азияның көшпелі халықтары, соның ішінде қырғыздар қолданған және әлі күнге дейін Мәдени іс-шаралар мен мерекелер үшін қолданылады [16].

Сонымен қатар, «Манас» эпосы басқа дәстүрлі қырғыз ғимараттарының дизайнына әсер етті, мысалы, жаңа туған нәрестелерге арналған әшекейленген бесік (бесік) және ашытылған бие сүтін беру үшін қолданылатын чи (Шелек). Бұл екі бөлік те «Манас» эпосының элементтерін бейнелейтін күрделі өрнектермен және белгілермен сипатталған [17].

Бұл мәдени және архитектуралық элементтер Қырғызстан тарихы мен бірегейлігіндегі «Манас» эпосының маңыздылығын еске салады. Олар Манас мұрасының сақталуына және оның болашақ ұрпақ үшін Қырғызстанның ұлттық бірегейлігін құрудағы рөліне кепілдік бере отырып, ұрпақтан-ұрпаққа берілуді жалғастыруда [14].

1994 жылы «Манас» эпосының 1000 жылдығын Дүниежүзілік мерекелеу туралы БҰҰ қарарының қабылдануы және одан кейінгі 1995 жылғы мереке эпостың Қырғыз ұлттық бірегейлігінің қалыптасуына әсерін көрсететін маңызды оқиғалар болып табылады [18].

БҰҰ Бас Ассамблеясының «Манас» эпосының маңыздылығын мойындап, мерейтойын Дүниежүзілік мереке деп жариялауы эпостың мәдени маңыздылығын халықаралық деңгейде мойындағанын көрсетеді. Бұл тану эпостың мәртебесін әлемдік мәдени мұра деңгейіне көтереді, осылайша оның қырғыз халқы үшін ғана емес, жалпы әлем үшін де маңыздылығын көрсетеді.

Негізгі мерекелер Манастың отаны таласта өтті және бұл эпостың жергілікті мәдениет пен тарихтағы маңыздылығын көрсетеді. Таластағы мерейтойды тойлау

кыргыз халқына және бүкіл әлемге эпостың тамыры мен оның жергілікті бірегейлік пен мәдениетті қалыптастырудағы рөлін еске салды [19, 20]. «Манас-1000» ескерткіш алтын ордені мен естелік алтын медаль мекемесі эпостың Кыргыз ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы маңыздылығын тағы да атап көрсетеді. Бұл марапаттар эпосқа құрмет көрсетеді және оның елдің тарихы мен мәдениетіндегі рөлін мойындайды. Бұл марапаттардың эпостың 1000 жылдығына арнайы белгіленуі эпостың елдің мәдени мұрасы мен бірегейлігіндегі маңыздылығын көрсетеді [21,22].

Бірақ Манастың ортақ тұлғасының жеке басы мен шығу тегі туралы келіспеушіліктер бар. А. Жумабеков атап өткендей, «Манас - аты аңызға айналған тұлға, оның жеке басы анықталмаған. Оның кім болғандығы және қайдан келгені туралы көптеген теориялар бар» [23]. Пікірталастың негізгі тақырыптарының бірі-Манастың этникалық тегі. Кейбір ғалымдар Манас кыргыз ұлтының қалыптасуында шешуші рөл атқарған кыргыз батыры деп мәлімдесе, басқалары оның кыргыз халқын басқарған түркі немесе моңғол көшбасшысы болуы мүмкін деп болжайды. Бір зерттеуде атап өтілгендей, «Манастың шығу тегі туралы көптеген теориялар бар, ол кыргыздың ұлттық батыры болды деген тұжырымнан бастап, ол кыргыздарды басқарған моңғол немесе түрік көшбасшысы болды деген болжамға дейін» [24].

Келіспеушіліктің тағы бір қыры Манастың діни сенімдеріне қатысты. Кейбір ғалымдар Манас исламдық құндылықтар мен ілімдерді насихаттаған мұсылман болған деп дауласа, басқалары оны ислам келгенге дейін Орталық Азияда басым діндер болған шаманизм немесе анимизммен айналысқан деп болжайды. Бір ғалым атап өткендей, «Манастың діни сенімдері туралы келіспеушіліктер бар. Кейбіреулер оны ислам құндылықтарын насихаттаған мұсылман деп санайды, ал басқалары оны ислам келгенге дейін Орталық Азияда басым діндер шаманизм немесе анимизммен айналысқан деп болжайды» [25].

Қорытынды

«Манас» эпосы Кыргызстанның ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды, мәдени бірлікке, дәстүрлер мен

құндылықтарды сақтауға ықпал етті және өткен мен қазіргі арасындағы сабақтастық сезімін қамтамасыз етті. Эпос тек әдеби шедевр ғана емес, сонымен қатар ауызша баяндау, өнер және сәулет арқылы ұрпақтан-ұрпаққа берілетін тірі Мәдени мұра.

Манастың мәңгілік мұрасы кыргыз мәдениеті мен қоғамының әртүрлі аспектілерінде, мысалы, қалалардың, әуежайлардың және көшелердің атауларында, дәстүрлі киіз үйлердің дизайнында және Манас ордені сияқты мәдени және тарихи нысандардың құрылуында көрінеді. Сонымен қатар, эпостың әсері білім беру жүйесінде айқын көрінеді: мектеп пен университет бағдарламалары жас ұрпақты Манастың Кыргызстан тарихы мен мәдениетіндегі маңыздылығымен таныстырады. Манасты мүсіндер, эмблемалар мен жалаулар арқылы атап өту, сондай-ақ Манас күнін тойлау эпостың Кыргызстанның ұлттық санасында маңыздылығын көрсетеді. Эпостың мемлекеттік құрылыс процесіндегі және ерекше кыргыз сәйкестігін қалыптастырудағы рөлі айқын және оның әсерін болашақ ұрпақ әлі де сезінетін болады.

Кыргыз халқы тарих бойында кездескен қиындықтарға қарамастан, «Манас» эпосы халыққа қиын кезеңдерде төтеп беруге көмектескен мәдени бірегейлік пен мақтаныш сезімін қамтамасыз ететін біріктіруші күш ретінде қызмет етті. Осылайша, Манас мұрасы мәдени мұраның ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы және бірлік пен сабақтастық сезімін тәрбиелеудегі маңыздылығын еске салады. «Манас» эпосы өткенді бүгінмен байланыстыра отырып және кыргыз халқының мәдени бірегейлігін қалыптастыруға көмектескен сабақтастық сезімін қамтамасыз ете отырып, Кыргызстанның ұлттық бірегейлігінің маңызды құрамдас бөлігі болып қала береді. Кыргыз халқы жаңа сынақтар мен өзгерістерге тап болған сайын, эпос шабыт пен мақтаныш көзі ретінде қызмет ете береді, бұл Манас мұрасының болашақ ұрпақ үшін сақталуын қамтамасыз етеді.

Қаржыландыру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің (IRN No BR18574101) қаржылық қолдауымен жүзеге асырылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Құдайбергенова Г. Қырғызстандағы мәдени саясат: Манас мысалында. Орталық Азия мәдениеті, өнері және тарихы журналы. –2017.–№2. –Б.38-47.
2. Акматов А. Манас эпосы: оның қырғыз мәдениетіндегі орны. Азиялық өнер және әлеуметтік ғылымдарды зерттеу журналы.–2018. – № 5 (2). – Б. 1-10.
3. Kürşat-Ahlers E. 'The Unity of the People is the Key to Victory': Kyrgyz Heroic Epics and their Historical Significance. Asian Ethnicity. – 2019. – № 20(2).– Б. 189-204.
4. Левин Т. История и мифология Манаса: переоценка. Обзор Центральной Азии. –2018. – № 37(1). – С. 109-122.
5. Shermatov R.A. and Nogoibaeva R.O. The Epic of Manas: History, Composition and Transmission, Bulletin of the International Association for Semiotic Studies, vol. 25, no. 3-4.
6. Хазанов Г. Эпос «Манас» и процесс государственного строительства в Кыргызстане // Обзор Центральной Азии. – 2012. – том 31. – № 1. – С. 117-132.
7. А. Орозбеков Манас және қазіргі әлем. Бішкек: Иман, 2017.[Электрон. ресурс] – 2022. – URL: https://yordam.manas.edu.kg/yordam/?dil=2&p=1&q=%D0%9E%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2&alan=tum_txt –(қарастырылған күні: 01.02.2022).
8. Молдакасымов К. «Манас» эпосы және оның қырғыз қоғамындағы рөлі». Орталық Азия зерттеулеріне шолу, 2 том, № 2, 2017, 137-147 б. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/CASR-01-2017-0005/full/html>(қарастырылған күні: 01.02.2022).
9. Сабитов Ж.М. «Маджмуат-Таварих» как источник по истории Улуса Джучи. Золотоордынское обозрение. – 2017. – С. 577-590.
10. Морозова Э. «Манастын символикалық мааниси: кыргыз улуттук эпосу» Антрополог, том. 28, 1-2, 2017, 76-87б. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09720073.2017.1362077>. – (қарастырылған күні: 01.02.2022).
11. Сейфуллин С. Манас және қырғыз халқының саяси мәдениеті. Орталық Азия мемлекеттерінде: тәуелсіздік алу. Спрингер, Нидерланды 1987. – Б. 85-91.
12. Радлов В. Орталық Азия халықтарының тарихи санасын қалыптастырудағы эпикалық поэзияның рөлі. Кеңестік антропология және археология. –1970. – № 9 (2). – Б. 166-177.
13. Айтматов С. Манас және қырғыз халқының тағдыры. Т. Рысқұлов (ред.), қырғыз эпосы. –«Прогресс» Баспасы 1980.– Б. 217-231.
14. Асқаров Е. және Асқарова, А.. «Манас» эпосы қырғыз болмысының элементі ретінде. Этникалық және мәдени зерттеулер журналы. – 2019. –Б. 44-56.
15. Жұмағұлова З. Қырғыз ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы «Манас» эпосының рөлі. Антрополог.–2012.– № 14 (1). – Б. 17-24.
16. Каримова Г. және Орозобекова, А.. Қырғызстан: мемлекеттік құрылыстағы ұлттық рәміздердің рөлі. Орталық Азия Істері. –2015.– № 2(4).– Б. 351-366.
17. Зуцев К. Қырғыз киіз үйі: Сұлулық пен практикалықтың көшпелі символы. Ресей оның сыртында, 2019 ж. [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://www.rbth.com/travel/332545-kyrgyz-yurt-pomadac-symbol>– (қарастырылған күні: 01.02.2022).
18. Curtis G.E. Kyrgyzstan: A country study. Federal Research Division, Library of Congress, 1996.
19. Anderson J. Kyrgyzstan: Central Asia's island of democracy? Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
20. Kaser M., Cummings S.N. Kyrgyzstan: The transition to a market economy. Routledge, 1998.
21. Lane G. Kyrgyzstan: The growth and influence of Islam in the nations of Asia and Central Asia. In Global Perspectives on the Islamic World. Routledge. – 2012.– P. 155-174.
22. Жумабеков А. Эпос о Манасе: Киргизский народный эпос. Гаррасовиц Верлаг, 2005.
23. Азамат К. Теории об этнической принадлежности человека как такового // История и общество. –2018.– № 2(1). – С 1-11.
24. Орозбекова, А. Шаманизм в эпосе о Манасе // Антропологический журнал европейских культур. – 2018. – № 27 (1). – С 36-48.
25. Каримова Г. Манас и национальная идентичность в Кыргызстане // Документы о национальностях.–2008. – № 36 (2). – С. 313-330.

А.Н. Оспанова, Г.К. Ольчикенова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Роль и значение Манаса в национальном строительстве Кыргызстана

Аннотация. В статье рассматривается значение «Манаса» в национальном строительстве Кыргызстана. «Манас» - эпическая поэма о легендарном герое Манасе, который возглавил кыргызский народ в борьбе с иностранными захватчиками. Эпос считается национальным достоянием и неотъемлемой частью культурного наследия страны. Манас сыграл важную роль в национальном строительстве Кыргызстана, поскольку он использовался как символ национального единства и гордости и был включен в различные аспекты кыргызской культуры и общества. Кроме того, Манас использовался как средство образования и сохранения культуры. Хотя историческая точность эпоса «Манас» в статье оспаривается, тот факт, что он отражает жизнь и борьбу киргизского народа эпохи Манаса показывает, что он основан на реальных событиях. В различных сферах общества прославление Манаса рассматривалось как способ укрепления национальной идентичности и поощрения чувства единства среди кыргызского народа. В статье обсуждаются способы прославления Манаса, в том числе переименование улиц, площадей и аэропортов в честь Манаса, а также наличие памятников и скульптур по всему Кыргызстану.

Ключевые слова: национальный прорыв, Манас, Кыргызстан, эпос, история, наследие.

A.N. Ospanova, G.K. Olchikenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The role and significance of Manas in the national construction of Kyrgyzstan

Abstract. The article discusses the importance of *Manas* in the national construction of Kyrgyzstan. *Manas* is an epic poem about the legendary hero named Manas, who led the Kyrgyz people in the fight against foreign invaders. The epic is considered a national treasure and an integral part of the country's cultural heritage. Manas played an important role in the nation-building of Kyrgyzstan, as it was used as a symbol of national unity and pride and was incorporated into various aspects of Kyrgyz culture and society. In addition, Manas was used as a means of education and preservation of culture. Although the historical accuracy of the epic *Manas* is disputed in the article, the fact that it reflects the life and struggle of the Kyrgyz people of the Manas era shows that it is based on real events. In various spheres of society, the glorification of Manas was seen as a way to strengthen national identity and promote a sense of unity among the Kyrgyz people. The article discusses ways to glorify Manas, including renaming streets, squares and airports in honor of Manas, as well as the presence of monuments and sculptures throughout Kyrgyzstan.

Keywords: national breakthrough, Manas, Kyrgyzstan, epic, history, heritage.

References

1. Qudaibergenova G. Qyrgyzstandagy madeni saiasat: Manas mysalynda. Ortalyq Aziya madenieti, oneri jane tarihy jurnaly [Cultural policy in Kyrgyzstan: on the example of Manas. Journal of Culture, Art and History of Central Asia]. 2017.No.2. P.38-47, [in Kazakh].
2. Akmatov A. Manas eposy: onyn qyrgyz madenietindegi orny. Aziyalyq oner jane aleumettik gylymdardy zertteu jurnaly [The Epic of Manas: Its Place in Kyrgyz Culture. Asian Journal of Arts and Social Science Research]. 2018. No. 5 (2). P. 1-10, [in Kazakh].
3. Kürşat-Ahlers E. 'The Unity of the People is the Key to Victory': Kyrgyz Heroic Epics and their Historical Significance. Asian Ethnicity. 2019. No. 20(2). P. 189-204.
4. Levin T. Istoriya i mifologiya Manasa: pereotsenka. Obzor Tsentralnoi Azii [History and Mythology of Manas: Reassessment. Overview of Central Asia]. 2018. No. 37(1). P. 109-122, [in Russian].
5. Shermatov R.A., Nogoibayeva R.O. The Epic of Manas: History, Composition and Transmission, Bulletin of the International Association for Semiotic Studies, Vol. 25. No. 3-4.

6. Khazanov G. «Epos «Manas» i protsess gosudarstvennogo stroitelstva v Kyrgyzstane», *Obzor Tsentralnoi Azii* [The *Epos of Manas* and the process of State-Building in Kyrgyzstan, Review of Central Asia]. 2012. Vol. 31. No. 1. P. 117-132, [in Russian].
7. A. Orozbekov *Manas jane qazirgi alem* [Manas and the Modern World]. Bishkek: Iman, 2017. Available at: https://yordam.manas.edu.kg/yordam/?dil=2&p=1&q=%D0%9E%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2&alan=tum_txt –(accessed 01.02.2022).
8. Moldakasymov K. «Manas» eposy jane onyn qyrgyz qogamyndagy roli». *Ortalyq Aziya zertteulerine sholu* [The *Epos Manas* and its role in Kyrgyz society. Review of Central Asian Studies], Vol. 2. No. 2. 2017. P. 137-147 Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/CASR-01-2017-0005/full/html>(accessed 01.02.2022).
9. Sabitov J.M. «Madjmu at-Tavarikh» kak istochnik po istorii Ulusa Djuchi. *Zolotoordynskoe obozrenie Majmu al-Tavarikh as the founder of the history of Juchi Ulus. The Golden Age*. 2017. P. 577-590, [in Russian].
10. Morozova E. «Manastyn simvolikalyk maanisi: kyrgyz uluttuk eposu» *Antropolog*. [Symbolic Meaning of Manas: Kyrgyz Epos anthropologist]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09720073.2017.1362077>. – (accessed 01.02.2022).
11. Seifullin S. *Manas jane qyrgyz khalqynyn sayasi madenieti. Ortalyq Aziia memleketterinde: tauelsizdik alu* [Manas and the political culture of the Kyrgyz people. In the states of Central Asia: gaining independence.]. Springer, Niderlandy 1987. P. 85-91, [in Kazakh].
12. Radlov V. *Ortalyq Aziia khalyqtarynyn tarikhi sanasyn qalyptastyrudagy epikalyq poeziianyn roli. Kenestik antropologiiia jane arkheologiiia* [The role of epic poetry in the formation of the historical consciousness of the peoples of Central Asia. Soviet anthropology and archeology]. 1970. No. 9 (2). P. 166-177 [in Kazakh].
13. Aitmatov S. *Manas jane qyrgyz khalqynyn tagdyry. T. Ryskulov (red.), qyrgyz eposy* [Manas and the fate of the Kyrgyz people. T. Ryskulov (Ed.), Kyrgyz epic]. «Progress» Baspasy, 1980.P. 217-231, [in Kazakh].
14. Asqarov E. jane Asqarova, A.. «Manas» eposy qyrgyz bolmysynyn elementi retinde. *Etnikalyq jane madeni zertteuler jurnaly* [The epos *Manas* as an element of Kyrgyz identity. Journal of Ethnic and Cultural Studies]. 2019. P. 44-56, [in Kazakh].
15. Jumagulova Z. *Qyrgyz ulttyq biregeiligini qalyptastyrudagy «Manas» eposynyn roli. Antropolog* [The role of the epic *Manas* in the formation of the Kyrgyz national identity. Anthropologist]. 2012. No.14 (1). P. 17-24, [in Kazakh].
16. Karimova G., Orozbekova, A.. *Qyrgyzstan: memlekettik qurylystagy ulttyq ramizderdin roli. Ortalyq Aziia Isteri* [Kyrgyzstan: the role of national symbols in state construction. Central Asian Affairs]. 2015. No. 2(4). P. 351-366, [in Kazakh].
17. Zutsev K. *Qyrgyz kiiz úii: Sululyq pen praktikalyqtyn koshpeli simvoly. Resei onyn syrtynda, 2019 j.* [Kyrgyz yurt: a nomadic symbol of Beauty and practicality. Russia outside it, 2019]. Available at: <https://www.rbth.com/travel/332545-kyrgyz-yurt-nomadic-symbol>– (accessed 01.02.2022).
18. Curtis G.E. *Kyrgyzstan: A country study*. Federal Research Division, Library of Congress, 1996.
19. Anderson J. *Kyrgyzstan: Central Asia's island of democracy?* Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
20. Kaser M., Cummings S.N. *Kyrgyzstan: The transition to a market economy*. Routledge, 1998.
21. Lane G. *Kyrgyzstan: The growth and influence of Islam in the nations of Asia and Central Asia*. In *Global Perspectives on the Islamic World*. Routledge. 2012.P. 155-174.
22. Jumabekov A. *Epos o Manase: Kirgizskii narodnyi epos* [The Epic of Manas: Kyrgyz Folk Epos]. Garrassovits Verlag, 2005, [in Russian].
23. Azamat K. *Teorii ob etnicheskoi prinadlejnosti cheloveka kak takovogo. Istoriya i obestvo* [Theories about the ethnicity of a person as such. History and society]. 2018. No. 2(1). P 1-11, [in Russian].
24. Orozbekova A. *Shamanizm v epose o Manase. Antropologicheskii jurnal evropeiskikh kultur* [Shamanism in the epic of Manas. Anthropological Journal of European Cultures]. 2018. No. 27 (1). P. 36-48, [in Russian].
25. Karimova G. *Manas i natsionalnaya identichnost v Kyrgyzstane. Dokumenty o natsionalnostyakh* [Manas and national identity in Kyrgyzstan. Documents about nationalities]. 2008. No.36 (2). P. 313-330, [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Оспанова Айгерим Нуралиевна – Ph.D., қауымдастырылған профессор, халықаралық қатынастар факультетінің аймақтану кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Ольчикенова Гүлмира – аймақтану кафедрасының докторанты, халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Оспанова Айгерим Нуралиевна – Ph.D., ассоциированный профессор, заведующий кафедрой регионоведения факультета международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Ольчикенова Гүлмира – докторант кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Ospanova Aigerim Nuraliyevna – PhD, Associate Professor, Head of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Olchikenova Gulmira – PhD student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.